

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ

Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за историју уметности
Оригинални научни рад / Original scientific paper

Градитељска делатност Петра Ј. Поповића у југоисточној Србији (1908–1930)

САЖЕТАК: Државни архитекта Краљевине Србије и Краљевине СХС/Југославије Петар Ј. Поповић (1873–1945) се током пет деценија плодног рада афирмисао препознатљивим ауторским решењима, заслуживши највише стручне положаје и друштвена признања. Лојалан естетици академског историзма заступао је стваралачку обнову српског средњовековља противећи се агресивним упливима „неоуховљене“ модерне. Отуд је и његово дело, због дуготрајне превласти једностраних модернистичких мерила у српској архитектонској култури, неоправдано потискивано на историографску маргину. Поповићев рад у југоисточној Србији (1908–1930), недовољно проучен, заслужује подробнији коментар.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: архитектура, југоисточна Србија, Петар Ј. Поповић, објекти, пројекти.

Истакнути српски архитекта Петар Ј. Поповић (1873–1945), припада генерацији утемељивача који су еманципаторски развили домаћу градитељску струку током две, за националну техничку културу просперитетне епохе: прве, са краја деветнаестог и почетка двадесетог века, и друге, у раздобљу између два светска рата.¹ У оба периода се наметнуо као свестрани ауторитет, потврђен на пројектантском, градитељском, конзерваторском, наставно-научном, публицистичком и организационом пољу. Активно је учествовао у изградњи јавних објеката на ослобођеним територијама припојеним Краљевини Србији (1912–1913) и Краљевини СХС/Југославији (од 1918). Као утицајни државни архитекта близак династичким круговима,² афирмисао се препознатљивим

¹ О развоју архитектонске струке у Србији од краја деветнаестог до средине двадесетог века вид.: Б. Којић, *Друшћивени услови развоја архитеткјонске стјруке у Београду 1920–1940. године*, Београд 1978; В. Б. Шолаја, А. С. Магдић, *Инжењери у Краљевини Србији од 1834. године до завршетка Првог светског рата*, Београд 1994; Исти, *Пушеви српског инжењерства током XIX века*, Београд 1994; П. Миљанић (ур.), *Пушеви српског инжењерства током XIX века* (зборник радова), Београд 1994; *Високошколска настава архитеткјуре у Србији 1846–1971*, Београд 1996; Т. И. Подгорац (ур.), *Наука и штехника у Србији друе толовине XIX века 1854–1904* (зборник радова), Крагујевац 1998; Љ. Трговчевић, *Планирана елија*, Београд 2003; З. Маневић (ред.), *Лексикон неимара*, Београд 2008.

² А. Кадијевић, *Терминологија српске архитеткјонске историографије: Појам „државног“ архитеткјие*, Архитектура 102, Београд–Подгорица 2006, 12; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd 2007, 186, 271, 319, 345, 355, 365, 444.

ауторским решењима и завидном продуктивношћу, заслуживши високе функције и друштвена признања (универзитетска професура, руковођење одељењем у Министарству грађевина, чланство у СКА, ордени Св. Саве, Белог орла и Карађорђевог звезде). Лојалан естетици академског историзма, заступао је стваралачку обнову српског средњовековља противећи се агресивним упливима „неодуховљене“ модерне. Отуда је и његово дело, због дуготрајне превласти једностраних модернистичких мерила у српској архитектонској култури, деценијама потискивано на маргину историографских приоритета.

Од иницијалног прегледног огледа из 1980. год.,³ о Поповићевој ерудитској личности и богатом градитељском опусу нису забележени исцрпни монографски осврти, за разлику од већине заслужних неимара његовог и потоњег раздобља, чији је опус подробније изучаван. Уз поменуте критериолошке инхибиције, неуобичајена вишестраност Поповићеве вокације и расутоост стваралачких трагова подједнако су одвраћали тумаче од захтевних истраживања његове разгранате делатности. Отуд малобројни коментари његовог пројектантског, конзерваторског и наставно-научног рада парцијално осветљавају његов стручни ангажман, који заслужује потпунију критичку анализу.⁴ То се односи и на његов опус на подручју југоисточне Србије, историографски делимично расветљен.

Петар Поповић (сл. 1) је рођен у Прилепу 25. маја 1873. год.,⁵ као потомак старе свештеничке породице. Основну школу и нижу гимназију завршио је у Смедереву, а Вишу (Прву београдску) гимназију похађао у престоници Србије. У седмом разреду је напустио гимназију и прешао у Реалку, где је матурирао са одличним успехом. Студирао је на Техничком факултету Велике школе од 1892. до 1896. год. Под утицајем професора Драгутина Милутиновића и Андре Стевановића заинтересовао се за споменике српске средњовековне архитектуре. Од 1897. је запослен у Министарству грађевина Краљевине Србије, постепено напредујући од подинжењера до начелника прве класе. Државни испит за архитекту положио је 1901. год. Од 1919. паралелно ради као хонорарни наставник београдског Архитектонског факултета на предмету Византијски стил.⁶ Пројектовао је и саградио низ јавних здања управне, школске, резиденцијалне, угоститељске, културне и меморијалне намене. Градио је повремено и за приватне наручиоце (углавном палате и виле) и надзирао извођење мноштва туђих дела. У његовом опусу изван југоисточне Србије издвајају се капела Св. Ђорђа генерала Белимарковића у Врњачкој Бањи (1903), Окружно начелство у Зајечару (сл. 2) и Основна школа „Младен Угаревић“ у Призрену (1907), а у Београду Хотел „Петроград“ на Савском тргу 7 (око 1912), вишенамен-

³ З. Шипка-Ергелашев, *Петар Ј. Поповић, животои и делатност*, ЗЛУ Матице српске, 16, Нови Сад 1980, 159–202.

⁴ Прегледе техничке, фототечке, хемеротечке, историографске и друге документације која сведочи о генези и културолошкој рецепцији Поповићевог стваралаштва, вид. у: G. Gordić, *Biografije, у: Srpska arhitektura 1900–1970*, Београд 1972, 139; З. Шипка-Ергелашев, *Нав. дело*, 195–200; S. G. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, књ. II, Београд 2005, 1050; З. Маневић, *Поповић Пејтар, у: Лексикон неимара* (ред. З. Маневић), Београд 2008, 330; Д. Ђурић Замоло, *Градитељи Београда 1815–1914*, Београд 2009 (друго издање), 275–278.

⁵ З. Шипка-Ергелашев, *Нав. дело*, 160.

⁶ О томе вид.: Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I, Urbanizam Beograda 53–54*, Београд 1979, Prilog 9, XXIII; *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846–1971*, Београд 1996, 134–135.

Сл. 1. Петар Ј. Поповић (1873–1945)

Сл. 2. Окружно начелство у Зајечару, изглед прочеља (разгледница)

ска палата „Руски цар“ у Кнез Михајловој улици (1922–1925), палата генерала Димитријевића (1928) на углу Краља Милана и Кнеза Милоша у Београду, Црква Св. Тројице на Торлаку (1924, са Жарком Татићем), капеле Лацковић, Барловац (са А. Дероком) и Тодоровић (са В. Андросовим 1926) на Новом гробљу, Храм Св. Александра Невског на Дорћолу (1930, са В. Андросовим и Д. Бабићем), палата Министарства просвете у Улици Ђуре Јакшића 7 (1933), храмови у Реновцу, Стојнику (1925–28), спомен-црква са костурницом у Штипу и задужбински Храм Св. Георгија породице Тодић у Костолцу (1926) (сл. 3), црква у Летњиковцу код Пожаревца (1926) и Самодрежа на Косову (1928, обе са А. Дероком).⁷ За своје научне и уметничке заслуге награђен је чланством у СКА 1925. год.,⁸ док је 1926. изабран за дописног члана Масарикове прашке академије рада. Бавио се и уређењем ентеријера (иконостас маузолеја Св. Ђорђа на Опленцу, 1924–1930), оправком новијих здања, урбанизмом, изложбеном активношћу, историографијом и дневном критиком,⁹ конзерваторско-рестаураторском делатношћу (обновио Жичу, Сопоћане и Лазарицу)¹⁰ и хералдиком. Често је боравио у иностранству (најчешће Грчкој). Био је

⁷ Већина евидентираних Поповићевих дела још увек постоји. Део најзначајнијих је заштићен и обухваћен конзерваторским мерама надлежних установа, док је мањи срушен и девастиран у ратовима.

⁸ И. Здравковић, *Архитектни научници*, Старинар, XIX, Београд 1969, 284; А. Кадијевић, *Архитектни научници у новијој српској архитектури*, Флогистон, 2, Београд 1995, 156; Д. Живановић, *Почеци проучавања византијске архитектуре у Србији*, у: *Ниш и Византија II* (зборник радова, ур. М. Ракоција), Ниш 2004, 398, 402.

⁹ Осим као самосталан аутор и коаутор неколико монографија, сарађивао је у научним и стручним часописима, дневним и периодичним листовима, као што су „Старинар“, „Српски књижевни гласник“, „Прилози за књижевност, историју и фолклор“, „Српски технички лист“, „Технички гласник“, „Технички лист“, „Гласник Скопског научног друштва“, „Хришћанска мисао“, „Живот и уметност“, „Политика“ и др. (вид.: З. Шипка-Ергелашев, *Нав. дело*, 193–194).

¹⁰ П. Ј. Поповић, *Рестаурација цркве Цара Лазара у Крушевцу*, Српски технички лист, 50 (16. 12. 1907), 417–419; З. Шипка-Ергелашев, *Нав. дело*, 177–200; А. Стојаковић, *Обнова споменика архитектуре у Србији*

Сл. 3. Задужбина Тодића у Костолцу, изглед са југа (из заоставштине П. Ј. Поповића у Музеју СПЦ)

члан многобројних стручних комисија и конкурсних жирија. Иако пензионисан 1927. год., наставио је плодан истраживачки, публицистички и пројектантски рад. Преминуо је у Београду 4. фебруара 1945. год. Поповићева обимна стручна заоставштина доступна је у Музеју Српске православне цркве,¹¹ а део докумената који сведоче о његовом раду похрањен је у Архиву Србије, Историјском архиву Београда, Архиву Југославије, Архиву САНУ, Архитектонском факултету, Музеју града Београда, Историјском архиву „Тимоч-

између два раја, Рашка баштина, 2, Краљево 1981, 259–267; В. Ристић, *Ресћаурација Лазарице Пере Ј. Појовића из 1904–1908. године*, Саопштења РЗЗЗСК, XV, Београд 1983, 129–146; Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд 2007, 94, 103, 232, 236, 240.

¹¹ О стању заоставштине истакнутих српских неимара новијег доба, доступних у фондовима различитих музеја, архива, библиотека и приватних колекција, вид.: А. Кадијевић, *Значај заоставштина архиепископа за историографију српског грађанства и службу заштити*, Наслеђе, III, Београд 2001, 211–215; Исти, *Терминологија српске архиепископске историографије: Заоставштина архиепископа*, Архитектура, 98, Београд–Подгорица 2006, 13; М. Ђурђевић, *Значај оснивања Музеја архиепископуре у Србији и његова улога у заштити грађанског наслеђа*, у: *Сиварно и моћуће* (зборник радова, ур. Н. Живковић и С. Димитријевић-Марковић), Београд 2010, 131–136.

Сл. 4. Окружно начелство у Врању (током изградње, из заоставштине П. Ј. Поповића у Музеју СПЦ)

Сл. 5. Капела генерала Белимарковића у Врњачкој Бањи (разгледница)

ка Крајина“ у Зајечару, Историјском архиву „31. јануар“ у Врању, заводима за заштиту споменика културе и другим установама.

Пројектантски рад на подручју југоисточне Србије, везан за четири јавна објекта различите намене, Поповић је започео 1908. год. подизањем угаоне палате Окружног начелства у Врању (сл. 4),¹² економски полетној пограничној вароши, чији се центар плански уобличавао.¹³ После Белимарковићеве капеле у Врњцима (сл. 5),¹⁴ првом изданку Поповићеве оригиналне неоморавске синтезе,¹⁵ у Врању он иновативно аплицира елементе

¹² Фотографија Начелства у изградњи (испред ког се уз друге личности види и његов пројектант), копирана је у Музеју СПЦ, у оставини Петра Ј. Поповића (инв. број 7580). Љубазношћу колегинице Радмиле Петронијевић уступљена нам је за објављивање.

¹³ О цивилизацијском и градитељском успону тадашњег Врања, својеврсне „капије Старе Србије“ у којој су се трансмисионим путем преплитали различити духовни, културни, економски и политички утицаји јужних (до 1912. год. окупираних) и матичних централних области Краљевине Србије, вид.: М. Војиновић, *Архијектјонска баштина Врања*, у: Прилози из документације ЗЗЗСКН, Ниш 1979, 249–279; М. Перишић, *Врање у историјској ситацији краја XIX и почетка XX века*, Врањски гласник, XXVI–XXVII, Врање 1993/94, 93–100; Љ. Поповић, *Административно-територијалне промене врањског краја од 1878. до 1918.* Врањски гласник, XXVI–XXVII, Врање 1993/94, 101–113; В. Б. Шолаја, А. С. Магдић, *Прилог изучавању окружног инжењерства у Врањском округу у периоду 1878–1913. године*, Врањски гласник, XXVIII, Врање 1995, 57–65.

¹⁴ А. Кадијевић, *Један век изражења националног стила у српској архијектјури (средина XIX – средина XX века)*, Београд 2007, 151; Д. Марковић, *Капела Белимарковић у Врњачкој Бањи*, Гласник ДКС, 33, Београд 2009, 146–148; Ј. Пераћ, *Разгледнице у Србији 1894–1914*, Београд 2009, 163.

¹⁵ Та синтеза је подразумевала стапање морфологије различитих школа српске средњовековне архитектуре при чему им је богатом орнаментиком и декоративном пластиком утискиван примаран моравски печат. О идеологији, обележјима и распрострањању неоморавског стила, вид.: М. Јовановић, *Српско црквено грађињство и сликарство новијег доба*, Београд 2007, 185–186; А. Кадијевић, *Један век изражења националног стила...*, 133–155; Н. Макуљевић, *Црквена уметност...*, 235–240; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi...*, 319–320. У стручној консултацији из 1993. год. колега Владислав Ристић је синтагму неоморавски стил (схваћену као квалификатив за посебан правац националног архитектонског историзма) подржао као логички утемељену и

Сл. 6. Обновљена крушевачка Лазарица,
изглед са запада

Сл. 7. Обновљена крушевачка Лазарица,
изглед са југоистока

тог сакрално-меморијалног идиома на профани објекат, подстакнут искуством обновитеља крушевачке Лазарице (сл. 6–7). Компактно неоморавско једносратно здање двотрактне асиметричне основе, пројектовано у Министарству грађевина по наруџби врањске окружне администрације, изведено на засеченом северном углу централног трга, у домаћој архитектури се издвојило као антологијско,¹⁶ будући утицајно у ширим

терминолошки прикладну. О генези и одликама моравске српске средњовековне архитектуре, као полазишног корпуса неоморавских инспирација, вид.: В. Ј. Ђурић, *Насићанак грађињелског сивила Моравске школе. Фасаде, сивсем декорације, иласишка*, ЗЛУМС, 1, Нови Сад 1965, 35–65; В. Кораћ, *Les origines de l'architecture de l'ecole da la Morava*, у: *Моравска школа и њено доба* (зборник радова), Београд 1972, 157–168; Н. Катанић, *Декоративна камена иласишка моравске школе*, Београд 1988; В. Ристић, *Моравска архивекијура*, Крушевац 1996; И. Стевовић, *Каленић, Богородичина црква у архивекијури иозновизантијског свеија*, Београд 2006; Исти, *Архивекијура Моравске Србије: локална грађињелска школа или еиилог водећих иокова иозновизантијског грађињелског сивварања*, Зборник радова Византолошког института, XLIII, Београд 2006, 231–243; Д. Црнчевић, *Грађињелско дело, конијекси, значење: Присииии ироучавању на иримери архивекијуре Моравске Србије*, Историјски часопис, LVII, Београд 2008, 93–106.

¹⁶ Димитрије Т. Леко је још давне 1909. год. напоменуо да је палата Начелства замишљена као „једна од најлепших у Србији“ (Д. Т. Леко, *Наше ирилике*, Београд 1909, 27). Историограф Зоран Маневић ју је касније

културно-уметничким оквирима. Његово извођење, прилагођено Закону о подизању јавних зграда из 1865. год.,¹⁷ поверено је власитиначким предузимачима Кости Крајинчанину и сину Ставри за 124.450 динара,¹⁸ што је било око двадесет процената ниже од првобитно утврђене предрачунске суме.¹⁹

Разуђени блок палате, састављен од више висински и димензионално неуједначених потцелина, повезује средишње ризалитно истурено прочелно поље, академски одељено на три зоне.²⁰ За разлику од устаљене академске методологије истицања отменог спрата (*piano nobile*), овде је акцентуација главне етаже спроведена ненаметљивије – увлачењем уместо истурањем њеног пластичког омотача. Значај прочелног ризалита додатно је потцртан разуђеном симетричном улазном партијом са издигнутом прилазном платформом и степеништем које има свој осовинско-композициони наставак у свечаној сали спрата. Десни тракт здања окренут тргу дужински је знатно краћи од левог (сл. 8). Из улазног предворја палате остварена је непосредна веза са степенишним холлом, из кога се путем дугачких ходника дуж етажа рачвају канцеларијски трактови.²¹

Богатом орнаментиком и полихромом у малтеру, са одавањем имитације распореда камена и опеке, зграда показује јединство стила, употпуњено богатством пластике улазног хола и свечане сале.²² Отвори се од приземља ка поткровљу димензионално увећавају и бројчано умножавају. Монофоре са бочним прислоњеним колонетама испуњавају три прозорске осовине прочелног ризалита, док су љупке бифоре инспирисане

Сл. 8. Окружно начелство у Врању (разгледница из међуратног периода)

издвојио као антологијску, јер је „за разлику од раније романтичарске неодређености била прекривена савим одређеним националним елементима“ (Z. Manević, *Novija srpska arhitektura*, у: *Srpska arhitektura 1900–1970*, Београд 1972, 15). Њен најизразитији међуратни пандан Маневић запажа у престоничкој палати Трговачке академије (1925) арх. Јездимира Денића (Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 20; Исти, *Jučerašnje graditeljstvo...*, XXIX). О архитектури Трговачке академије вид. и: Ж. Шкаламера, *Обнова „српског сџила“ у архитектури*, ЗЛУМС, 5, Нови Сад 1969, 229; А. Кадијевић, *Један век шражења...*, 208–210; Ђ. Боровњак, *Градитељска делатност архитекте Јездимира Денића (Крагујевац 1895 – Београд 1970)*, ГГБ, LIV, Београд 2007, 224–234.

¹⁷ Д. Ђурић Замоло, *Најранији њавни ѡроиси из обласии архитектуре и урбанизма у Србији XIX века*, у: *Градитељска култура на Балкану (XV–XX век)*, (зборник радова), Београд 1988, 170–173; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (19–20 век)*, Београд 2005, 299.

¹⁸ Вид.: *Грађење Окружне зграде у Врању*, Српски технички лист, 29, 20. 7. 1908, 270.

¹⁹ Вид.: *Весии. Нова окружна зграда у Врању саградиће се ѡ ѡројекту архитекте з. П. Ј. Поповића (предрачунска је сума 154322.98. дин.)*, Српски технички лист, 21, 25. мај 1908, 208.

²⁰ Академски строго хијерархијско фасадно устројство Окружног начелства, ублажено живописном неомедијвалном декорацијом и перфорацијом, први је историографски описао Ж. Шкаламера, подстичући даља разматрања те необичне морфолошке симбиозе (вид.: Ж. Шкаламера, *Обнова „српског сџила“ у архитектури...*, 223; Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 15; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 341–342).

²¹ М. Војиновић, *Зграда Окружног...*, 134.

²² Исти, *Архитектонске карактеристике Врања друге ѡловине 18, ѡком 19. и ѡчејком 20. века*, Врањски гласник, XII–XIII, Врање 1979, 277.

прозорима са звоника обновљене Лазарице одредиле перфорацију спрата везивних поља крилних трактова. Две истоветне розете које у средњој зони главног спрата фланкирају часовник, Поповић је обликовао оригинално, развијајући поједностављену, али веома ефектну реинтерпретацију знатно сложенијих медијеваљних розета.²³ Оригинално се огледа у њиховом аплицирању на профано платно као и примени унутрашњих стреластих листова незаступљених на розетама Лазарице и Каленића којима је аутор био надахнут. Уз то, топла двобојна обрада водоравних фасадних појасева, надграђена стилизацијама осталог пластичног и декоративног репертоара моравске школе (нише, лукови, архиволте, преплетне траке, кордонски и подеони венци, прислоњени стубићи, шаховска поља), целини утискује упечатљив, препознатљиво национални стилски карактер.

Сматрана путоказним примером националног стила на јавним објектима грађеним изван српске престонице, репрезентативна врањска палата је подстакла поједине градске управе на сличне подухвате (који због предстојећих ратова углавном нису реализовани), превасходно остварене при стилском облагању јавних објеката у међуратном раздобљу. Примена декоративних димњака и заталасаних плитко истурених надстрешница вишеводних кровних равни, грађевину донекле повезује и са фолклористичком граном националног стила, чији је међуратни успон такође поспешила.²⁴

Архитекта Димитрије Т. Леко је у краћем коментару палате из 1909. год. истакао њен неповољан („сакати“) урбанистички положај, критикујући калемљење фасаде модерне грађевине српско-византијском стилском облогом (пејоративно је назвао „провидном маском“).²⁵ Но та оштра критика, делом проистекла из Лекових конкурентских анимозитета колико и из његове суревњивости према туђој идејно-естетској доследности,²⁶ неутемељена са становишта стваралачке слободе и тада преовлађујућег истористичког ретроспективизма, није омела градитеље да наставе трагања за прихватљивим моделом националног стила. Осим као здање Округа врањског, палата је служила и као Грађанска касина (1929–1941), затим Општина (сл. 9), и на крају као седиште Округа пчињског (сл. 10). Године 1983. дограђен јој је крилни анекс у правцу улице Петог конгреса.²⁷

О генези врањског начелства и његовим просторним, конструктивним и стилистичким обележјима повремено је писано у домаћој историографији,²⁸ при чему је потцртан

²³ Према тумачењу експерта за историју моравске архитектуре др Ивана Стевовића са Филозофског факултета у Београду, коме захваљујемо на корисној консултацији.

²⁴ О српском архитектонском фолклоризму вид.: Z. Manević, *Folklorizam*, у: *Novija srpska arhitektura...*, 20–21; Н. Пешић Максимовић, *Стваралачтво архитекта иако подстиакнуто луцима са моравске куће*, Саопштења РЗЗЗСК, XXXIV, Београд 2002, 403–419; И. Марић, *Традиционално грађевинарство Поморавља и савремена архитектура*, Београд 2006; А. Кадијевић, *Један век шражења...*, 321–329; В. Б. Путник, *Фолклоризам у архитектури Београда (1918–1941)*, Годишњак града Београда, LVII, 2010, 175–210.

²⁵ Д. Т. Леко, *Нав. дело*, 29–30.

²⁶ А. Кадијевић, *Један век шражења...*, 165.

²⁷ М. Војиновић, *Нав. дело*, 147.

²⁸ Осим наведених историографских коментара, о архитектури и урбанизму Округа начелства вид. и: Б. Несторовић, *Носиоци архитектонске мисли у Србији XIX века*, Саопштења ИАУС, 2, Београд 1969, 54; Z. Manević, *Novija srpska arhitektura*, *Човек и простор* 226, бр. 1, Загреб 1972, 7; Б. Несторовић, *Преглед сјоменика архитектура у Србији XIX века*, Саопштења РЗЗЗСК, X, Београд 1974, 161; М. Војиновић, *Архитектонска бацина Врања*, у: Прилози из документације РЗЗЗСКН, Ниш 1979, 249–279; Исти, *Архитектонске карактеристике Врања друге половине 18. током 19. и почетком 20. века*, 257, 277; Z. Manević, *Јучерашње градитељство...*, XXIX; Исти, *Романтична архитектура*, Београд 1990, 9; М. Ђурђевић, *Прилог истраживању новије архитектура у Врању*, Врањски гласник, XXXVI–XXXVII, Врање 1993/94, 127–128; М. Војиновић, *Зграда Округа*

Сл. 9. Општина у Врању, снимак З. Маневића из седамдесетих година прошлог века

Сл. 10. Окружно начелство, садашњи изглед

његов значај за утемељење најчистије варијанте националног стила на профаним здањима, лишене помодног уплива сецесије. Истакнута је и његова првобитна, идеолошки прагматична семиолошка компонента, изражена у настојању да се апстрактни циљеви државе у свакодневици остваре применом неоморавске синтаксе,²⁹ као и да се Отоманској империји „на умору“ (са којом се Србија граничила близу Врања), пошаље упозоравајућа политичка порука.³⁰ Својом величином, декорацијом и урбанистичким положајем, палата је постала снажан национални симбол у ослобођеним јужним крајевима којим је држава у предвечерје балканских ратова јачала унутрашњи ауторитет и спољнополитички положај.³¹

Примарне урбанистичке одлике окружног здања (у литератури понекад погрешно представљаног као среског) исцрпно је описао арх. М. Војиновић,³² док је арх. В. Ђокић недавно напоменуо да је оно позиционирано према најсавременијим европским урба-

начелствима у Врању и њен значај у односу на градски центар, заједно са зградом Окружног суда и другим јавним грађевинама кроз историју, Врањски гласник, XXXVI–XXXVII, Врање 1993/94, 131–140; Д. Ђурић Замоло, Грађевине у Србији у XIX веку, у: Пушеви српског инжењерства током XIX века (зборник радова, ур. П. Миљанић), Београд 1994, 24; Р. Tomasella, *Between Innovation and Tradition: Architecture and National Identity in Serbia in the XIX and XX century*, in: *International Adriatic Conference. Proceedings*, Trieste 1999, 258, 260; Исти, *Tradition and Romantic Ideals in the Search for a National Style in Serbia (1830–1930)*, Trieste 2002, 22, 44, 56; З. Маневић, *Историја српске архитектуре новијег доба*, у: *Лексикон српских неимара*, Београд 2002, IV; Т. Жунић, *Окружно начелство у Врању – илустративно остварење националног стила*, Лесковачки зборник, XLIII, Лесковац 2003, 179–186; М. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka*, Beograd 2003, 36; Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд 2006, 527–529; А. Кадијевић, *Један век изражења...*, 151–153; Г. Митровић, *Врање, зграда Сјарог начелства*, у: *Сјоменичко наслеђе Србије*, Београд 2007, 149; А. Игњатовић, *Између жезла и кључа: национални идентитет и архитектонско наслеђе Београда и Србије у XIX и првој половини XX века*, Наслеђе, IX, Београд 2008, 66; В. Ђокић, *Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, Beograd 2009, 336–337; А. Kadijević, *Newer Serbian Architecture and its Audience*, Зборник Матице српске за ликовне уметности, 39, Нови Сад 2011, 259–260.

²⁹ А. Игњатовић, *Нав. дело*.

³⁰ Р. Tomasella, *Tradition and Romantic...*, 22. Турски конзулат је функционисао у Врању до избијања Првог балканског рата (1912), чији је почетни ток српски краљ Петар управо пратио из тог града.

³¹ З. Маневић, *Историја српске...*, IV.

³² М. Војиновић, *Нав. дело*.

нистичким мерилима, подједнако прилагођено тргу и раскрсници прометних улица.³³ У садејству са палатом Окружног суда (из 1907), засеченим угаоним фасадама усмерено ка старијој згради Хотела „Врање“ (из 1892), показало је за то време неуобичајен градотворни респект према наслеђеним структурама.³⁴

Може се закључити да су досадашњи историографски коментари бацили иницијално светло на архитектуру и урбанизам ове знамените палате. Претежно сагледавана у контексту општих стилистичких и урбанистичких стремљења, недовољно је анализирана са материјално-техничког и функционално-естетичког становишта. Упркос труду заинтересованих тумача, порекло њене унутрашње (углавном уклоњене декорације улазног хола и свечане сале са секо сценама Паје Јовановића и Уроша Предића) и спољне обраде, као и генеза процеса пројектовања, нису прецизно утврђени.³⁵ Палата није ни компаративно сагледана у контексту типски истородних окружних здања,³⁶ подизаних у другој половини деветнаестог и почетком двадесетог века као стожерних тачака Смедерева, Пожаревца, Ужица, Зајечара, Ниша, Крагујевца, Трстеника, Великог Градишта и дванаест других места.³⁷

Девастирано од стране бугарских окупатора током два светска рата (уништили секо сцене историјског сижеа у свечаној сали, хералдичке медаљоне и натписе на pročелу), као важно административно здање великог културно-историјског значаја, врањско начелство је одавно заслужило исцрпну монографију. Но, и иницијална тумачења су допринела да оно 1986. год. добије статус културног добра од великог значаја, чиме је законски трајно заштићено од девастације.³⁸ Управо је један од најпосвећенијих истраживача палате арх. Милорад Војиновић (1938–1998),³⁹ осмислио њену слојевиту рестаурацију.

³³ V. Đokić, *Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, Beograd 2009, 336–337.

³⁴ Исто, 337.

³⁵ Фотографије резбарених главних врата начелства, слика на зиду свечане сале, декорације хола и стеништа такође се могу погледати у Поповићевој заоставштини у Музеју СПЦ.

³⁶ До 1913. год. у Србији је било укупно 21 округ и исто толико окружних здања. Након балканских ратова тај број се повећао за десет (вид.: В. Б. Шолаја, *Окружни инжењери у Кнежевини/Краљевини Србији од 1852. до 1914. године*, у: *Пушеви српског инжењерства током XIX века* (зборник радова, ур. П. Миљанић), Београд 1994, 71).

³⁷ У почетку грађена спонтано, без јасне представе о будућем укупном броју и распореду, државна јавна здања су у посторијенталне српске амбијенте уносила потребну сложеност, да би временом била подизана плански, сходно усвојеним средњоевропским урбанистичким мерилима. Једино начелство које је историографски подробније осветљено је Пожаревачко окружно здање (видети монографију групе аутора *Окружно здање 1889–1989*, Пожаревац 1989). О урбанистичком позиционирању окружних и других јавних здања те епохе вид. и: Б. Максимовић, *Урбанизам у Србији*, Београд 1962; V. Масуга, *Centar i javne zgrade*, у: *Čaršija i gradski centar*, Niš–Kragujevac 1984, 122–144; Д. Ђурић Замоло, *Градишћељи у Србији у XIX веку*, у: *Пушеви српског инжењерства током XIX века* (зборник радова, ур. П. Миљанић), Београд 1994, 23; А. Кадијевић, *Архитектура и урбанизам у Србији од 1854. до 1904. године*, у: *Наука и техника у Србији друге половине XIX века* (зборник радова, ур. Т. И. Подгорац), Крагујевац 1998, 263–284; V. Đokić, *Profana arhitektura na gradskom trgu u gradovima Srbije*, у: *Preispitivanje pojma „Održivi razvoj“ i planiranju, projektovanju i građenju* (ur. N. Kurtović Folić), *Arhitektonika*, 12, Beograd 2002, 99–110; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 298–299, 342–343.

³⁸ М. Војиновић, *Нав. дело*, 139; Г. Митровић, *Нав. дело*.

³⁹ О истраживачком и конзерваторском раду М. Војиновића вид.: З. Маневић, *Милорад Мика Војиновић (1938–1998)*, *Архитектура*, 13, Београд 1999, 2; М. Митровић, *Милорад Војиновић (1938–1998)*, *Гласник ДКС*, 23–24, Београд 2000, 195–196; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 442–443.

Следећа Поповићева реализација у југоисточној Србији односи се на спомен-костурницу подигнуту од 1922. до 1924. год. у Сурдулици у виду ниског анекса припојеног Вишој основној школи (сл. 11). Као њен коаутор, у делу извора се наводи и хрватски сликар Влахо Буковац (1855–1922), такође члан СКА (од 1892), са којим је Поповић сарађивао у Београду и Прагу.⁴⁰

Архитектура меморијалних објеката изграђених у част ослободилачких ратова Србије (1912–1918) у домаћој историографији није темељито проучена, а ни детаљно анализирана.⁴¹ Уз недостатак компетентних истраживачких кадрова, томе је допринело и дугогодишње идеолошко потискивање национално обојених сегмената наше новије градитељске баштине на културну маргину, које је прекинуто увођењем вишепартијског политичког система у Републици Србији (1990). Но и поред стварања повољнијег амбијента за непристрасно научно истраживање, методологија проучавања меморијала ослободилачког раздобља се развијала споро и проблемски неуједначено. Уместо да се прецизније диференцирају типолошке, иконографске и естетичке одлике изграђених целина, заокружи њихово евидентирање, датовање и атрибуирање, оне су претежно постајале предмет националистичких митологизација или ревизионистичких детронизација.⁴² И када изађемо из оквира интересно усмерених интерпретација,⁴³ укључујући и оне проистекле из импровизаторске потребе писаца за што „оригиналнијим“ и провокативнијим тумачењима ради привлачења шире пажње на себе (уместо на тему), суочавамо се са чињеницом да су посленици непристрасне науке истражили тек мањину изведених меморијала. Само су највећи и најпознатији споменици изграђени у знак сећања на херојско војевање и многобројне српске жртве тог турбулентног времена са великим закашњењем добили иницијални историографски коментар. Подробније тумачење у виду фото-монографских и аналитичких студија до сада су заслужили поједини монументални споменици (или споменички комплекси), као што су меморијал Незнаном јунаку на Авали, споменик Захвалности Француској и Споменик браниоцима Београда, спомен-костурница на Зебрњаку код Куманова, споменици на Мачковом камену, Зејтинлику и Виду, као и цркве-костурнице у Лазаревцу

Сл. 11. Обновљена костурница у Сурдулици

⁴⁰ Буковац је сарађивао у осмишљавању и уређењу костурнице вероватно као сликар, а не као архитекта (иако се у делу литературе позивањем на извештаје из међуратне штампе децидно наводи као пројектант). Уз портрет краља Александра Карађорђевића из 1922. год., сарадња са Поповићем у Сурдулици је била његов последњи стручни резултат, будући да је преминуо 23. априла исте године.

⁴¹ У порасту објекте спадају колективне гробљанске спомен-капеле палих ратника, урбанистички издвојене масовне спомен-костурнице, спомен-школе, спомен-чесме, спомен-попрсја, спомен-плоче и појединачне надгробне капеле и фигурални јавни споменици значајних протагониста тог времена (монарха, војних команданата, политичара), које уз скулпторску, имају и развијену архитектонску структуру.

⁴² О порасту једностраних интерпретација, подједнако уочљивих у публицистичкој и научној грани домаће историографије, писаних са циљем да се међуратно меморијално (и сакрално) градитељство из носталгичних националистичких побуда канонизује као „узорно“ или ревизионистички детронизује као „империјалистичко“, вид.: А. Кадијевић, *Видови дисанцирања од њојави током њиховог тумачења у архитетонској историографији*, Наслеђе, X, Београд 2009, 235–253.

⁴³ А. Кадијевић, *Сукоб интереса у архитетури и њеној историографији*, Новопазарски зборник, 31, Нови Пазар 2008, 175–180.

и Мачванском Прњавору,⁴⁴ док су стотине других (махом девастираних или срушених) меморијала штуро анализирани или потпуно занемарени.⁴⁵ Иако недавно публикована монографија о обновљеној капели-костурници у Сурдулици представља користан прилог познавању њене историје,⁴⁶ у излагању, осим дескрипције, није исцрпно анализирана архитектонска проблематика њеног функционисања и симболичког позиционирања, нити је тај меморијално-култни анекс сагледан у контексту укупног рада свог пројектанта. Аутор капеле-костурнице је и као личност и као уметник остао изван сфере интересовања писца монографије, иако су му, уз оригиналну техничку документацију, били доступни и релевантни историографски извори.⁴⁷

Мотив прозорске трифоре, преузет из рашке школе, који доминира подужном бочном фасадом сурдуличке костурнице, надвишен неоморавском пластичком декорацијом, као и ритам благо залучених поткровних забата, на свим странама недвосмислено потврђују њен једнонационални стилски карактер, којем је Поповић на многим здањима свесно тежио, синтетичући елементе различитих школа српске средњовековне сакралне архитектуре.⁴⁸ И поред слојевитог синкретизма, захваљујући полихромији и декоративној пластици, свима је утискивао примаран неоморавски печат (сл. 12). И када је посезао за готичким реминисценцијама (израженим у облицима розета и прозора на подужном зиду),⁴⁹ настављао је традицију неимара српских средњовековних задужбина. Може се закључити да би анализе сурдуличке костурнице требало продубити компа-

⁴⁴ Вид.: *Сјоменици и гробља из райова Србије 1912–1918*, Београд 1978; Д. Кечкемет, *Иван Мешћеровић*, Београд 1983, 12, 19; С. Соколовић, *Сјомен-костурница на Мачковом камену*, Саопштења РЗЗЗСК, XVI, Београд 1984, 259–262; А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996; А. Кадијевић, *Београдски ојус архиепископ Романа Николајевића Верховскоја (1920–1941)*, Наслеђе, II, Београд 1999, 37; Б. Костић, *Ново гробље у Београду*, Београд 1999, 14–15, 41, 270; А. Кадијевић, С. Марковић, *Милан Минић – архиепископ и сликар*, Пријеполје 2003, 39–40; З. М. Јовановић, *Зебрњак*, Горњи Милановац – Београд 2004; М. Тимотијевић, *A la France! – Подизање сјоменика захвалности Француској на београдском Калемегдану*, у: *Српско-француски односи 1904–2004* (ур. М. Павловић, Ј. Новаковић), Београд 2004, 193–218; *Сјоменичко наслеђе Колубарског и Мачванског региона*, Ваљево 2006, 39, 123, 139; Х. Туцић, *Сјоменик Незнамом јунаку на Авали*. *Сјоменик културе од изузетног значаја*, Београд 2008; Н. Лајбеншпергер, *Подизање сјомен-костурнице на Мачковом камену и сјомен-цркве са костурницом у Круњу*, Саопштења РЗЗЗСК, XL, Београд 2008, 311–331; Т. Стефановић, *Сјомен-црква Светог Димитрија са костурницом у Лазаревицу*, Лазаревац 2009; А. Кадијевић, *О архиепископу сјомен-обележја на Зејинлику и Виду*, Лесковачки зборник, L, Лесковац 2010, 197–206; А. Ignjatović, *From Constructed Memory to Imagined National Tradition: Tomb of the Unknown Yugoslav Hero (1934–1938)*, Slavonic and East European Review, 88, London 2010, 624–651.

⁴⁵ Најпотпунији прегледни приказ девастираних и срушених примера тог распрострањеног градитељског типа систематизовао је Угљеша Рајчевић (вид.: У. Рајчевић, *Заштирано и заштићено*. *О унишћеним српским сјоменицима*, књ. 1, Нови Сад 2001; Исто, књ. 2, Нови Сад 2007).

⁴⁶ Р. Дојчиновић, *Сјомен-костурница у Сурдулици 1924–2010*, Сурдулица 2011.

⁴⁷ Пре појаве монографије из 2011. год. сурдуличка спомен-костурница је помињана и коментарисана у следећим прилозима уметничке историографије: З. Шипка-Ергелашев, *Нав. дело*, 167, 198; S. G. Voganović, *Popović Petar*, у: *Arhitektonska enciklopedija Beograda*, књ. II, Beograd 2005, 1049; У. Рајчевић, *Сјомен костурница жртвама буџарских злочина над Србима 1915–1918 године*, Сурдулица 1924, у: *Заштирано и заштићено...*, књ. 2, Нови Сад 2007, 26–27; А. Стаменковић, *Градњивљеска баштина Сурдулице*, Лесковачки зборник, LI, Лесковац 2011, 200–203.

⁴⁸ Данијела Младеновић је у дескрипцији неоморавског концепта капеле Белимарковић из 1903. год. (који ће се развити на многим будућим Поповићевим делима предатног и поратног раздобља) са правом истакла доминацију моравских елемента видљивих у декоративној пластици, али и трифоре, пропорције и обликовање кубета и венаца инспирисаних рашком и српско-византијском школом, закључујући да су материјализација и први утисак о грађевини (због полихромије и пластичке фасадне облоге) ипак првенствено били неоморавски (вид.: Д. Марковић, *Нав. дело*, 146–148).

⁴⁹ У. Рајчевић, *Нав. дело*, 27; А. Стаменковић, *Нав. дело*, 202.

Сл. 12. Скица северне фасаде костурнице у Сурдулици (из заоставштине П. Ј. Поповића у Музеју СПЦ)

Сл. 13. Спомен-костурница код Штипа, изглед са запада

рацијама са другим Поповићевим меморијалима, грађеним у Србији и Македонији, као и са укупном традицијом додавања анекса у српској новијој архитектури, чиме ће се стећи услови за њену потпунију историографску валоризацију.

У поређењу са срушеном Поповићевом спомен-костурницом код Штипа⁵⁰ (сл. 13), која има мање наглашен неоморавски изглед, а изразитије реминисценције на косовско-метохијску и вардарску школу српске средњовековне архитектуре (укључујући и преморавске триконхосе), сурдуличка костурница делује знатно скромније и ненаметљивије. У Штипу је уместо подужног троделног примењен централни триконхални план, са широким прочељем и снажном осмостраном куполом која доминира херојским пејзажем Брегалничке битке. Но затвореност форме и свечани комеморативни карактер повезује морфологију оба меморијала. Евидентно је да на њима Поповић не потенцира симболику војничког тријумфализма, већ патос и пијетет према хиљадама страдалника.

Црква Светих Петра и Павла у Доњој Локошници код Лесковца (сл. 14–15), поменута још 1980. год. на листи Поповићевих дела,⁵¹ у домаћој историографији је иницијално коментарисана тек 1995–1996. год.⁵² Иако су истакнуте особене вредности њеног структурног и морфолошког склопа (чему је допринео и коаутор храма В. М. Андросов),⁵³ она касније није детаљније монографски истраживана. Посебно недостају анализе њеног унутрашњег уређења и прилагодљивости литургијској пракси негованој у Нишкој епархији.⁵⁴ Подигнута 1930. год. (и недавно рестаурирана), црква има триконхалну основу и осмострано кубе. Зидне масе су јој обрађене у Поповићевом препознатљиво тешком

⁵⁰ У. Рајчевић, *Нав. дело*, 79–80.

⁵¹ З. Шипка-Ергелашев, *Петра Ј. Поповић...*, 167.

⁵² А. Кадијевић, С. Марковић, *Нав. дело*, 125, 130; А. Кадијевић, *Цркве архиепископа Василија Андросова у Лесковцу и околини*, Лесковачки зборник, XXXV, Лесковац 1995, 77.

⁵³ О животу и делу В. М. Андросова опширније вид. у: А. Кадијевић, *Василије Михаилович Андросов (1872–1944), пројектант цркве св. Константина и Јелене у Пожези*, Ужички зборник, 29, Ужице 2005, 199–224.

⁵⁴ М. Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира*, у: *СПЦ 1920–1970. Споменица*, Београд 1971, 82.

Сл. 14. Црква у Доњој Локошници, изглед са запада (фотографија Ж. Тасића из 2012. год.)

Сл. 15. Црква у Доњој Локошници, изглед са југозапада (фотографија Ж. Тасића из 2012. год.)

и затвореном маниру (вид. храмове на Торлаку и у Стојнику) (сл. 16), док је по примени триконхалног плана и визуелном наглашавању западног постројења слична штипској капели. Пирамидална структура њених степенованих маса завршена је полукружним забатима, развијеним на западној и источној страни. Као градитељско дело парохијска црква у Доњој Локошници се може сматрати стандардним, али не и вансеријским остварењем српско-руског тандема који је плодно сарађивао у Архитектонском одељењу Министарства грађевина Краљевине СХС/Југославије.⁵⁵

Истраживањем Поповићеве заоставштине у Музеју српске православне цркве утврђено је да је он био коаутор недатиране скице спомен-чесме родољуба палих у ослободилачким ратовима од 1809. до 1918. год. у Власотинцу⁵⁶ (сл. 17). Изградња објекта (сл. 18), приписана руском емигранту Николају Краснову (чији се пројекат из 1931. год. чува у Архиву Југославије), завршена је 1932. год.⁵⁷ Иако је првобитна атрибуција усмерена на Краснова већ делимично оспорена,⁵⁸ упоређењем Поповићеве и Ђокићеве скице из Музеја СПЦ са изведеном чесмом, уочљиво је да она није реализована према њиховом пројекту (слојевито компонован у академизованој форми националног стила – горњи део осмислио Ђокић, а доњи Поповић), иако су они, уз Краснова, у Министарству грађевина

⁵⁵ С. Тошева, *Организација и рад Архиепископског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата*, Наслеђе, II, Београд 1999, 171–181.

⁵⁶ Видети скице за Споменик херојима среза Власотиначког (палим за отаџбину током 1887–1885, 1912–1918), Музеј СПЦ, оставина Петра Ј. Поповића (инв. број 5648). Вид.: З. Шипка-Ергелашев, *Нав. дело*, 200.

⁵⁷ А. Кадијевић, С. Марковић, *Градитељство Лесковаца и околине између два светска рата*, Лесковац 1996, 111–112, 120; А. Кадијевић, *Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године*, ГГБ, XLIV, Београд 1997, 245–246; Д. Валчић, *Архиепископ у Власотинцу између два рата*, Лесковачки зборник, XL, Лесковац 2000, 135, 142–143; Исти, *Градитељско наслеђе Власотинца*, Власотинце 2002, 78–80; Б. Димић, *Меморијални споменик борцима палим у националним покретима и ратовима од 1809. до 1918. године за слободу и уједињење у Власотинцу*, Власотиначки зборник, 2, Власотинце 2006, 243–262; Т. Стефановић, *О архиепископској спомен-чесми палим за отаџбину у Власотинцу*, Лесковачки зборник, XLVII, Лесковац 2007, 121–134.

⁵⁸ Т. Стефановић, *Нав. дело*.

Сл. 16. Храм у Стојнику
(новија фотографија)

Сл. 17. Скица спомен-чесме у
Власотинцу (из заоставштине
П. Ј. Поповића у Музеју СПЦ)

Сл. 18. Спомен-чесма у
Власотинцу (новија
фотографија)

евидентно били укључени у њено пројектовање као спољни сарадници.⁵⁹ Општу пирамидалну структуру пластичког монолита аутори су обогатили традиционалним естетичким и реторичким средствима (симболима витештва, војне славе, владајуће династије и патриотизма).⁶⁰

Може се закључити да обухватна истраживања различитих видова Поповићеве градитељске делатности остварене на простору централног и западног Балкана тек предстоје. У том захтевном стремљењу вероватно ће се открити и нова, до сада незапажена или потпуно непозната Поповићева дела, чиме би се обогатиле штуре представе о његовом раду. Тиме би се поспешила и ревизија њему некритички приписиваних атрибуција, за сада везана само за поједине београдске реализације (које су покренули С. Г. Богуновић и Т. Стефановић),⁶¹ подстицајна за прецизније реконструисање доприноса наших водећих неимара новијег доба.

Аналитички рад на евидентираним Поповићевим подухватима у југоисточној Србији⁶² такође би требало наставити и продубити, уз свесрдну помоћ научних, културних и конзерваторских установа са тог простора. Дескрипције реализованих и неизведених пројеката требало би употпунити освртима на њихова материјално-техничка и конструктивна својства, извршити пропорцијску анализу њиховог архитектонског склопа,

⁵⁹ Вид.: С. Тошева, *Нав. дело*.

⁶⁰ На основу усмених запажања колеге Игора Борозана са Филозофског факултета у Београду, експерта за иконографију и уметничко уређење новијих српских споменика.

⁶¹ S. G. Вогуповић, *Нав. дело*, 1049; Т. Стефановић, *Прилози проучавању манасџира Ваведења*, ГГБ, LIX, Београд 2012 (рад у штампи).

⁶² А. Кадјевић, *On the later architecture of Leskovac and its place in Serbian architecture*, ЗЛУМС, 37, Нови Сад 2009, 265–276.

утврдити ближе и даље моделистичке узоре, проверити прилагодљивост литургијским нормама и ефемерним јавним спектаклима, али и трагати за оригиналном техничком и допунском фото-документацијом која непосредније сведочи о методама њиховог ликовног осмишљавања и друштвеног функционисања.⁶³

Aleksandar Kadjević

THE CONSTRUCTION ACTIVITIES OF PETAR J. POPOVIĆ
IN SOUTHEAST SERBIA (1908–1930)

Summary

An influential state architect of the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia Petar J. Popović (1873–1945) confirmed his position with recognizable designs and an enviable productivity during the five decades of fruitful work, thus deserving the highest professional positions and social recognition. Loyal to the aesthetics of academic historicism, he spoke in favour of the creative reconstruction of Serbian medieval tradition opposing the aggressive influences of the “unspirited” modern currents. For that reason, due to the domination of single-sided modernistic criteria in Serbian architectural culture, his work was placed on the margins of historiographical priorities for decades. Popović’s work in the region of southeast Serbia (1908–1930) has not been studied and valued enough and, therefore, deserves a more detailed historiographical commentary.

His projects in the region of southeast Serbia are connected with four public buildings used for various purposes. Popović started his work there in 1908 by building a corner edifice of the County Office in Vranje (1908), which is an anthology example of the national style in civil buildings outside of the Serbian capital. He continued with the crypt chapel in Surdulica (1922–1924), the church of St. Peter and Paul in Donja Lokošnica (1930) near Leskovac and the project of a memorial fountain in Vlasotince (at the beginning of the 1930’s).

It can be concluded that a wider research of various aspects of Popović’s construction activities conducted in the region of the central and west Balkans is yet to come. This demanding task will probably reveal new, so far unnoticed or completely unknown works of Popović, which will enrich the sketchy portrayal of his work. This would also enhance the revision of judgments uncritically ascribed to him which have so far been connected only with certain Belgrade projects, but which will also be inspiring for a more precise reconstruction of the contribution of our leading architects of today.

The analysis of the listed works of Popović in southeast Serbia should also be continued and more thoroughly investigated with a wholehearted help from scientific, cultural and conservationist institutions from that region. The descriptions of projects, both realized and unrealized, should be completed with the analysis of their material, technical and constructive characteristics. Furthermore, one should also conduct a proportion analysis of their architectural composition, determine close and distant models, test the adjustability to the liturgy norms and ephemeral public events, but also search for the original technical and additional photographic documents which directly testify of the methods of his visual design and social function.

⁶³ Прилог је проистекао из рада на пројектима „Уметничка топографија Лесковца“ и „Српска архитектура у 19. и 20. веку“ (у Матици српској) и „Српска уметност 20. века: национално и Европа“ (бр. 177 013 у Министарству просвете и науке Републике Србије). На корисним саветима и помоћи у сакупљању фото-документације, архивске и историографске грађе, срдечно захваљујемо колегама Срђану Марковићу, Ивану Стевовићу, Зорану Маневићу, Угљешу Рајчевићу, Тадији Стефановићу, Радмили Петронијевић, Александри Стаменковић, Александри Илијевски, Мирославу Илићу, Игору Борозану, Милошу Јуришићу, Живојину Тасићу и Ненаду Лајбеншпергеру.